

Литвин А. А.,
ад'юнкта кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Львівського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMES CONSIDERED IN THE SPHERE OF MEDICINES CIRCULATION

Стаття присвячена розгляду питання криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері обігу лікарських засобів. Визначено злочини, що вчиняються у цій сфері, за які передбачена відповідальність у Кримінальному кодексі України. Детально проаналізовано такі основні елементи криміналістичної характеристики, як типовий спосіб вчинення злочину, предмет посягання, особа злочинця та слідова картина.

Ключові слова: злочин, криміналістична характеристика, лікарські засоби, спосіб вчинення злочину.

Статья посвящена рассмотрению вопроса криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в сфере оборота лекарственных средств. Обозначены преступления, совершаемые в этой сфере, за которые предусмотрена ответственность в Уголовном кодексе Украины. Детально проанализированы такие основные элементы криминалистической характеристики, как типовые способ совершения преступления, предмет посягательства, особа преступника и следовая картина.

Ключевые слова: преступление, криминалистическая характеристика, лекарственные средства, способ совершения преступления.

The article is devoted to problems of criminalistic characteristics of crimes in the sphere of circulation of medicines. Defined crimes in this area and the responsibility for which is stipulated in the Criminal code of Ukraine. Analyzed in detail are the main elements of criminalistic characteristics as a typical method of committing a crime, the subject of the infringement, the offender's personality and trace of crime.

Key words: crime, criminalistics characteristics, medicines, method of the committing a crime.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства загострилася проблема протидії злочинності. Практика свідчить, що ефективність розслідування будь-якого виду злочину залежить від криміналістичної характеристики, яка розробляється на основі теоретичного узагальнення результатів практичної діяльності правоохоронних органів, що виявляють і розслідують злочини, а також суду, де вони розглядаються по суті і вирішується питання про винуватість чи невинуватість певної особи (осіб) у їх вчиненні.

Науковому дослідженню проблематики криміналістичної характеристики присвятили свої наукові праці В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, К.В. Весельський, А.Ф. Волобуєв, А.П. Гель, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, М.В. Капустіна, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков, В.М. Шевчук, М.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет, М.Є. Шумило та ін.

Останніми роками питання досліджували О.В. Воробей, Н.Л. Гула, А.П. Запотоцький, В.В. Плукар, В.О. Тихоненко, Д.Ю. Четвертак [1–6] та ін. Однак криміналістична характеристика злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів, залишається недостатньо розробленою та потребує більшої уваги з боку криміналістів.

На основі вищенаведеного можна сформулювати завдання дослідження – визначити важливі елементи та сформулювати криміналістичну характеристику цього виду злочину.

Більшість науковців-криміналістів наголошує на тому, що формування криміналістичної характерис-

тики злочинів повинно базуватися на дослідженні матеріалів слідчої практики, а не на абстрактній моделі кримінальної події. Варто підтримати пропозицію М.О. Ларкіна з приводу того, що цей ключовий складник криміналістичної методики повинен будуватися не тільки на основі вивчення та аналізу судово-слідчої практики, але і з використанням таких методів, як моделювання та прогнозування [7, с. 197]. Криміналістична характеристика має велике практичне значення, оскільки вона розробляється як робочий інструментарій здійснення процесу розслідування злочинів, як своєрідний орієнтир, на який потрібно рівнятися під час вирішення конкретних слідчих завдань, висунення робочих версій. Влучно з цього приводу пише В.І. Шиканов: «Криміналістична характеристика може розглядатися лише як вірогідна модель і відповідно використовуватися слідчим тільки як орієнтуюча інформація» [8, с. 24].

В.А. Журавель, аналізуючи визначення криміналістичної характеристики, що наводяться у криміналістичних джерелах, вказує, що її визначають як: 1) систему узагальнених даних (відомостей) про найбільш типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів; 2) наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину; 3) наукову категорію, в якій із достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину; 4) наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окре-

мих видів (підвидів) злочинів; 5) систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину; 6) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного злочину; 7) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів; 8) модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину. Науковець підкреслює, що розмаїття поглядів учених на цю категорію зайвий раз підкреслює необхідність продовження наукового пошуку в окресленій галузі знань. На його думку, криміналістична характеристика повинна розглядатися як інформаційна модель, у якій відбиваються типові (що притаманні цьому масиву злочинів) і специфічні ознаки (що дають змогу відокремити його від інших груп злочинів) [9, с. 203–204, 213].

Р.Л. Степанюк вважає, що вирішення питання щодо сутності криміналістичної характеристики злочинів можливе лише з урахуванням багатозначності терміну. На його думку, дати єдине (універсальне) визначення криміналістичної характеристики неможливо. Отже, закономірно, що науковці ставили питання про можливість виділення криміналістичної характеристики злочинів взагалі, певної множини (виду, групи) злочинів та окремого злочину. Науковець відносить криміналістичну характеристику до окремої наукової теорії та розуміє під нею систему наукових положень та практичних рекомендацій щодо побудови систем криміналістично значущих ознак певних множин злочинів [10, с. 174].

Не менш важливим є з'ясування питання структури криміналістичної характеристики злочину, оскільки саме характеристика її елементів і становить інформаційний зміст цієї категорії. Ю.Є. Коваль, порівнюючи позиції вчених щодо елементів криміналістичної характеристики злочинів, констатує, що: 1) такі елементи виділяються як окремо, так і в загальному вигляді у різних площинах; 2) значна кількість цих елементів пов'язана з елементами складу злочину; 3) є вказівки на необхідність включення як елементів криміналістичної характеристики окремих кваліфікуючих ознак; 4) висловлюється думка про включення у її структуру відомостей про кримінально-правові інститути, що впливають на міру запобіжного заходу, вид покарання [11, с. 135]. Ми підтримуємо пропозицію В.П. Бахіна виокремлювати у криміналістичній характеристиці теоретичну концепцію та робочий, практичний інструмент. Теоретична концепція є основою для формування окремих методик розслідування, а практичний інструмент включає лише ті елементи, які відрізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю. До них він відносить предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, слідчу картину, характеристику особи злочинця [12, с. 177].

Аналіз норм Кримінального кодексу України дає підстави стверджувати, що предметом посягання у досліджуваному нами злочині є лікарські засоби. Закон України «Про лікарські засоби» до лікарських

засобів відносить активні фармацевтичні інгредієнти (АФІ); продукцію «in bulk»; готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також для боротьби зі збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів. У ст. 2 цього Закону вказується, що лікарський засіб – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина чи комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. Фальсифікований лікарський засіб – це лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) до відомостей про лікарський засіб із відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб із відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України [13].

Важливою є також інформація про те, хто може бути суб'єктом створення лікарських засобів, його виробником, а також про те, що лікарські засоби можуть бути наркотичні, отруйні, сильнодіючі чи радіоактивні. Крім того, у наказі Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 26.08.2005 р. № 426 вказується, що активний фармацевтичний інгредієнт (АФІ) – це будь-яка речовина чи суміш речовин, що призначена для використання у виробництві лікарського засобу і під час цього використання стає його активним інгредієнтом. Безпека лікарського засобу визначається як характеристика лікарського засобу, яка базується на порівняльній оцінці користі від застосування та потенційної шкоди, що може бути завдана пацієнту під час застосування ним цього лікарського засобу. Також у цьому наказі даються визначення біологічних лікарських засобів, біотехнологічних, генеричних, генно-інженерних, гомеопатичних та інших лікарських засобів [14].

На зареєстрований лікарський засіб видається посвідчення, в якому зазначається строк дії, протягом якого лікарський засіб дозволяється до застосування в Україні (максимальний строк дії зараз становить 5 років).

Наказ МОЗ України від 20.07.2006 р. № 500 визначає перелік назв лікарських форм та способи пакування лікарських засобів. Серед основних форм лікарських засобів, у яких вони випускаються, можна назвати краплі, розчини, суспензії, гелі, мазі, креми, пасти, порошки, гранули, таблетки, капсули, спреї тощо. Основними способами упакування є ампули, аплікатори, мішечки чи пакети, балончики, коробки,

контейнери (барелі, блістери, пляшки, туби, флакони) тощо [15].

На підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють питання у сфері обігу лікарських засобів, можна запропонувати криміналістичну класифікацію: 1) за суб'єктом створення лікарського засобу; 2) за суб'єктом виробництва лікарського засобу; 3) за місцем виготовлення лікарського засобу; 4) за призначенням для реалізації лікарського засобу; 5) за способом реєстрації лікарського засобу; 6) за терміном дії ліцензії; 7) за видом лікарського засобу; 8) за походженням лікарського засобу; 9) за формою випуску лікарського засобу; 10) за способом упакування лікарського засобу.

Найбільш переконливою у криміналістиці є концепція про спосіб вчинення злочину, що була запропонована Е.Д. Курановою та в подальшому розвинута Г.Г. Зуйковим. Комплексне дослідження способів вчинення злочинів дало змогу Г.Г. Зуйкову визначити це поняття таким чином: «спосіб вчинення злочину – це система дій із підготовки, вчинення та приховування суспільно небезпечного діяння, що може бути пов'язане з використанням відповідних знарядь, засобів, умов місцевості та часу, а також детерміновані умовами зовнішнього середовища і рисами злочинця» [16, с. 16–17].

Нам імпонує класифікація способів вчинення злочину, розроблена М.С. Уткіним, за якою вони розподілені на: 1) повноструктурні чи найбільш кваліфіковані (туди входить підготовка, вчинення і приховування злочину); 2) менш кваліфіковані чи з обмеженням першого типу (вчинення і приховування злочину); 3) менш кваліфіковані з обмеженням другого типу (підготовка і вчинення злочину); 4) некваліфіковані чи спрощені, які складаються тільки з дій зі вчинення злочину [17, с. 6].

Аналіз норм Особливої частини Кримінального кодексу України дає нам підстави до злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів, віднести: 1) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК України); 2) фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 3211 КК України); 3) порушення встановленого порядку до клінічного вивчення, клінічних випробовувань і державної реєстрації лікарських засобів (ст. 3212 КК України) [18]. Всі ці злочини є умисними, тому, окрім безпосереднього вчинення злочину, можуть бути наявні ознаки підготовки до їх вчинення та приховування.

Підготовка до вчинення злочину – це певна система дій, що охоплюється злочинним умислом особи злочинця та передуює діям щодо безпосереднього вчинення злочину. З огляду на досліджувані нами злочини до типових підготовчих дій можна віднести: 1) вивчення законодавства, що регулює питання обігу в Україні та інших державах лікарських засобів; 2) вивчення попиту на певні лікарські засоби та цін на них; 3) підшукування постачальника певних

лікарських засобів чи сировини для їх виготовлення; 4) підшукування спільників та розподіл між ними ролей (обов'язків, функцій); 5) підшукування місця для зберігання лікарських засобів чи сировини для їх виготовлення; 6) підшукування місця (оренда чи купівля) для виробництва чи виготовлення лікарських засобів; 7) закупівлю для цього необхідного обладнання; 8) підшукування місця (окремих фізичних осіб, аптек, торгових точок) для збуту лікарських засобів; 9) підшукування засобів для транспортування лікарських засобів та маршрутів їх руху; 10) підготовку необхідних для цього фальшивих документів; 11) розміщення реклами про продаж лікарських засобів; 12) закупівлю необхідних витратних матеріалів (для пакування, перевезення лікарських засобів).

До типових способів безпосереднього вчинення злочинів у сфері обігу лікарських засобів доцільно віднести: 1) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи зберігання з метою збуту отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 2) збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 3) порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення чи пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; 4) виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту завідомо фальсифікованих лікарських засобів; 5) збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів; 6) виробництво фальсифікованих лікарських засобів; 7) умисне порушення порядку доклінічного вивчення та клінічних випробовувань лікарських засобів; 8) фальсифікацію результатів клінічних випробовувань лікарських засобів; 9) порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів.

Приховування злочину – це діяльність, спрямована на перешкоджання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування чи фальсифікації слідів злочину та злочинця. До типових способів приховування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів, варто віднести: 1) поступову заміну фальшивих документів справжніми; 2) знищення документів, що свідчать про походження лікарських засобів чи їх облік; 3) заяву про те, що нічого не було відомо щодо фальсифікації лікарських засобів; 4) знищення залишків сировини та самих лікарських засобів; 5) продаж обладнання, на якому виготовлялися, вироблялися лікарські засоби; 6) використання посередників (третіх осіб), яким не повідомляється правдива інформація про лікарські засоби.

Поняття сліду є одним із центральних понять у криміналістиці, особливо у її галузі «криміналістична трасологія». У криміналістичній літературі для окреслення визначеної сукупності слідів використовується термін «слідова картина». Варто вказати, що довгий час у криміналістиці не було наукового визначення цього терміна. Він почав вживатися спочатку поряд із такими поняттями, як «матеріальна обстановка злочину», «речова обстановка злочину», «сліди злочину», «речові докази», «місце злочину»

«фактичні дані» тощо. А.І. Дікунов, проаналізувавши взаємозв'язок між вказаними поняттями, дав таке визначення слідової картини: «це цілісна система джерел кримінально-релевантної інформації, що склалася у результаті взаємодії матеріальних елементів розслідуваної події, яка відображає обставини та механізм розслідуваної події і використовується для встановлення суттєвих обставин справи» [19, с. 12]. Слідова картина, яка утворюється внаслідок вчинення злочину, має певні особливості залежно від виду злочину. Істотними ознаками поняття слідової картини як інструмента інформаційно-пізнавальної діяльності доцільно вважати належність джерела, речову форму відображення інформації, що в ньому міститься, інтеграційний рівень її відображення, функціональність і динамічність.

Типові сліди, що залишаються внаслідок вчинення злочинів у сфері обігу лікарських засобів, можна поділити на ідеальні та матеріальні. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті людей, які певним чином мають стосунок до події злочину (потерпілі, свідки, підозрювані), і закріпити їх можна шляхом проведення допиту відповідної особи. До типових матеріальних слідів відносяться: 1) самі лікарські засоби; 2) сировина, з якої вони виготовлялися; 3) обладнання, на якому вони виготовлялися чи пакувалися; 4) пакувальний матеріал; 5) кошти, отримані від реалізації лікарських засобів; 6) різноманітні документи (вони, на нашу думку, мають важливе значення для встановлення механізму злочинної діяльності). Також доцільно звертати увагу на можливість виявлення типових криміналістичних слідів (наприклад, відбитків пальців), а також відеозаписи з камер відеоспостереження.

Певними особливостями володіє і особа, яка вчиняє злочини у сфері обігу лікарських засобів.

З одного боку, це може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку (для ч. 1 ст. 321 та ст. 321¹ КК України), а з іншого – особа повинна перебувати на певній посаді та бути уповноваженою виконувати певні функції (для інших частин ст. 321 та ст. 321² КК України). Особа злочинця характеризується тим, що вона: 1) виконує службові або професійні обов'язки, пов'язані з виробництвом чи виготовленням отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (наприклад, аптекар); 2) займається підприємницькою діяльністю, пов'язаною з реалізацією (збутом) лікарських засобів; 3) бере участь у доклінічному вивченні лікарського засобу (наприклад, фармацевт); 4) бере участь у клінічних випробуваннях лікарських засобів; 5) фіксує чи надає інформацію про результати доклінічного вивчення чи клінічного випробування; 6) уповноважена здійснювати державну реєстрацію лікарського засобу. Крім того, особа злочинця може характеризуватися тим, що вона володіє певними знаннями у медицині чи фармакології (наприклад, має медичну освіту чи працювала у медичних закладах).

Висновки. На основі вищевикладеного можна констатувати, що до обов'язкових елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері обігу лікарських засобів, доцільно відносити: 1) предмет посягання; 2) спосіб вчинення злочину у його широкому розумінні; 3) особу злочинця; 4) слідову картину. Це не означає, що не потрібно вивчати інші елементи криміналістичної характеристики, які у певних ситуаціях також можуть відігравати важливу роль (наприклад, місце вчинення злочину чи час його вчинення). Формування криміналістичної характеристики є обов'язковою умовою для подальшої наукової вивчення цього виду злочину та розроблення окремої криміналістичної методики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробей О.В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні, як основа діяльності конвертаційних центрів / О.В. Воробей // Юридичний вісник. – 2017. – № 1 (42). – С. 161–167.
2. Гула Н.Л. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів / Н.Л. Гула // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. – 2016. – № 845. – С. 522–528.
3. Запотоцький А.П. Значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва для формування методики їх розслідування / А.П. Запотоцький // Юридичний часопис НАВС. – 2017. – № 1 (13). – С. 25–35.
4. Плукар В.В. Криміналістична характеристика контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / В.В. Плукар // Митна справа. – 2014. – № 4 (94). – С. 48–54.
5. Тихоненко В.О. Криміналістична характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань / В.О. Тихоненко // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 2. – С. 236–239.
6. Четвертак Д.Ю. Криміналістична характеристика типових способів вчинення приховування злочинів / Д.Ю. Четвертак // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 293–298.
7. Ларкін М. О. Криміналістична характеристика злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті етнорелігійних ворожнеч / М.О. Ларкін // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 4. – С. 196–202.
8. Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд. Иркутского ун-та, 1983. – 200 с.
9. Журавель В.А. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування / В.А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 4 (55). – С. 202–213.
10. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів / Р.Л. Степанюк // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – 5. – С. 173–180.
11. Коваль Ю.Є. Аналіз поняття та структури криміналістичної характеристики крадіжок особистого майна пасажирів залізничного транспорту / Ю.Є. Коваль // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 3. – Том. 2. – С. 134–137.

12. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.): монография / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
13. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/123/96> (дата звернення 23.08.2017 р.).
14. Про затвердження Порядку проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення: Наказ МОЗ України від 26.08.2005 р. № 426 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 23.08.2017 р.).
15. Про затвердження Переліків назв лікарських форм та упаковок для лікарських засобів: Наказ МОЗ України від 20.07.2006 р. № 500 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua> (дата звернення 23.08.2017 р.).
16. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 31 с.
17. Уткин М.С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / М.С. Уткин. – Свердловск, 1975. – 22 с.
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 23.08.2017 р.).
19. Дикунов А.И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / А.И. Дикунов. – М., 2005. – 186 с.